

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/336825690>

Алишер Навоий ва XXI аср

Article · May 2016

CITATIONS

0

READS

95

1 author:

[Nilufar Egamberdiyeva](#)

National University of Uzbekistan

4 PUBLICATIONS 0 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

[A.Navoiy View project](#)

АЛИШЕР НАВОИЙ ва XXI АСР

1-Республика илмий-назарий анжумани

Тошкент, 2016 йил, 23 май

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
Ўзбек филологияси факультети
Ўзбек адабиёти ва матншунослик кафедраси

«АЛИШЕР НАВОИЙ ВА ХХІ АСР»

*мавзуидаги Республика илмий-назарий
анжумани материаллари*

*Муҳаррир Ш. Жўраев
Саҳифаловчи У. Саидов*

«TAMADDUN» нашриёти. 100029.
Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси, 30-уй.

Лицензия АІ №247. 02.10.2013 йилда берилган.
Босишга рухсат этилди 20.05.2016 й. Бичими 84x108 1/16 .
«Arial» гарнитураси. Офсет усулида. Нашриёт босма табағи 17,5. Адади 100 нусха.
Баҳоси келишилган нарҳда. 25-сонли буюртма.

«TURON-MATBAA» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент, Олмазор тумани, Талабалар кўчаси, 2-уй.

Салимов Баҳриддин. Алишер Навоий ижодида инсонийлик ғояларининг акс эттирилиши ва унинг аҳамияти	138
Иноғомова Дилдора. Мустақиллик даврида Алишер Навоий ва унинг "Хамса"сига янгича муносабатнинг шаклланиши	141
Тожибоева Озода. "Ҳайрат ул-аброр" ҳикоятларининг классик табдили хусусида	145
Исраилова Маҳсуда. Алишер Навоий илм ва олимлик мақоми ҳақида ("Ҳайрат ул-аброр"даги илм мақолоти асосида)	147
Қурбонов Абдулҳамид. Насрий сарлавҳалар услуби	150
Шамсиева М. "Лайли ва Мажнун" достонидаги психологик чизгилар	155
Ҳакимжонова Раъно. Алишер Навоий ғазалиётида хоксорлик мотиви	157
Ҳасанова Лайло. Ит образини тасвирлашда бадиий санъатнинг аҳамияти (Навоий лирикаси мисолида)	161
Абдулҳакимова Ойбарчин. Алишер Навоий "Сабъаи сайёр" достонининг ўрганилиш тарихи	164
Қурбонова Наргиза. Тафаккур ва ишқ курашининг бадиий талқини	167
Хайруллаев Азамат. "Фарҳод ва Ширин" ҳамда Фитрат "Мунозара"си	170
Хомидова Маҳфузахон. "Лисон ут-тайр" достонида интертекстуаллик механизмлари	172
Шарипова Сунбула. "Ҳайрат ул-аброр" муқаддимасида инсон: таъриф ва талқин	175
Абдулҳакимова Юлдуз. Навоий ва Фузулий достонларидаги Лайли портрети ва характерининг қиёсий таҳлили	178
Шодиев Одилжон. Алишер Навоий "Лайли ва Мажнун" достонида дўст тимсоли	180
Нуруллаева Ойдин. Навоий шеърляти – халқона руҳ ифодаси	183

ТИЛШУНОСЛИК, УСЛУБИЯТ ВА АДАБИЙ ТАЪСИР МАСАЛАЛАРИ

Исломов Зоҳиджон. Азизийнинг XXI аср навоийшунослигида тутган ўрни	186
Дадабоев Ҳамидулла. Алишер Навоийнинг ҳомийлик фаолияти	190
Холманова Зулҳумор. Алишер Навоий ижодидаги умрбоқий ҳақиқатлар	193
Мансурова Гульнора, Намазова Шоира. Философия Навои – источник духовного и нравственного воспитания	193
Абдирашидов Зайнобидин. Алишер Навоий ва Исмоил Гаспринский	198
Тожибоева Муқаддас. Алишер Навоий достонларининг Қодирий ижодига таъсири	201
Қосимов Усмонжон. Жаҳон адабиётининг ҳаётбахш тамойиллари: Навоий ижодида анъана ва новаторлик	204
Йўлдошева Дилором. Алишер Навоий ва туркий тил таълими масаласи	207
Эшонқулова Сурайё. Навоий меросидан илҳомланиб	209
Тавалдиева Гулбаҳор. Алишер Навоийнинг баркамоллик ғояси ва унинг миллий истиқлол мафкураси билан муштараклиги	213
Соатова Нодира. Навоий ижодига ворислик	215
Пардаев Қўлдош. Муқимий ижодида Навоий анъаналари	218
Абдуллаева Ровияжон. "Қуш тили" халқаро антологияси хусусида фикр-мулоҳазалар	221
Бойсинов Соҳибжон. Навоий асарларини ўргатишга доир айрим мулоҳазалар	226
Асанов Эльдар. Кыпчакские элементы в языке Алишера Навои	229
Қодирова Барно. Алишер Навоий асарларида белги билдирувчи сўзлар семантикаси	232
Мамажонов Зокиржон. Навоийёна ифода усуллари	235
Холмурадова Муштарий. Юсуф Хос Ҳожиб ва Алишер Навоий ижодидаги муштарак жиҳатлар	239
Музаямхон Фармонова. Ахлоқшунослик лексикаси ҳақида айрим мулоҳазалар (Алишер Навоий асарлари мисолида)	241
Тоирова Гули. "Бадоеъ ул-васат" девонидаги "Этмас" радифли ғазалнинг прагматик таҳлили	243
Эгамбердиева Нилуфар. Навоий ғазалларида "масаллик" юкламасининг қўлланиши	246
Назмия Муҳитдинова. Қўқон адабий муҳитида Алишер Навоий анъаналари (Нодира ижоди мисолида)	248

7. Фигуровский И.А. Основные направления в исследованиях синтаксиса связного текста // Лингвистика текста. Материалы научной конф. Ч. II. – М.: МГПИИЯ им. М. Тореца, 1974.

8. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с; 2-е изд. – М.: УРСС, 2004.

9. Harris Z.S. Analyse du discours // Languages, 1969. – №13.

НАВОИЙ ҒАЗАЛЛАРИДА “МАСАЛЛИК” ЮКЛАМАСИНИНГ ҚЎЛЛАНИШИ

Эгамбердиева Нилуфар,

Ўзбекистон Миллий университети ўқитувчиси

Ҳазрат Навоийнинг “Ғаройиб ус-сиғар” девонидаги илк ғазалнинг иккинчи байти қуйидагича:

*Ғайр нақшидин кўнгул жомиди бўлса занги ғам,
Йўқтур, эй соқий, майи ваҳдат масаллик ғамзудо¹.*

Байтдаги “масаллик” сўзига диққат қаратсак. Ушбу сўз “Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати” (2-жилд, 241-бет)да шундай изоҳланган: “монанд, ўхшаш; каби”². Бундан келиб чиқадики, “масаллик” ўхшатиш юкламаси вазифасида келмоқда. Сўзнинг этимологиясига қизиқиб, араб тили луғати “Ан-найм”ни варақладик. Маълум бўлдики, Навоий ҳазратлари қўллаётган “масаллик” сўзи араб тилидаги كاسال яъни “намоён бўлмоқ”³ сўзидан олинган экан. Шунингдек, феълнинг баъзи бобларида мазкур сўзнинг “қиёсламоқ”, “ўхшамоқ”, “-дек”, “сингари”, “каби”, “ўрناق”, “намуна” деган маънолари мавжудлиги англашилади. Хулоса қилса бўладики, ҳазрат Навоий даврида араб тилидаги “масал” (ўрناق) сўзига туркий тилдаги “-лик” ясовчи қўшимчаси қўшилган ва олимларимиз ундан “монанд, ўхшаш; каби” тарзида маъно чиқарганлар. Айтиш мумкинки, бу маъно барча ўринларда ўзини оқлаган. Ушбу байтдаги “ғамзудо” сўзи “ғамни кетказувчи” демақдир. Шунга асослансак, икки мисранинг насрий баёни қуйидагича бўлади:

“Бегона нақшдан кўнгилнинг жомиди ғам занги бўлса, эй соқий, ваҳдат – бирлик майи **каби** ғамни кетказадиган (наrsa) йўқдир”.

Қуйида “Ғаройиб ус-сиғар”дан ўрин олган бошқа шеърларда айнан “масаллик” юкламасининг қўлланиш ўринларига диққат қаратамиз:

*Синса кўнглумда ўқунг суртуб исиг қондин анга,
Пай масаллик чирмағаймен риштайи жондин анга⁴.*

(10-ғазал)

Насрий баён:

“Ўқинг кўнглимда синса, унга иссиқ қон суртиб, жон ипидан унга томир каби чирмаб ташлайман”.

Ушбу ғазалда бевосита ёрга мурожаат қилинган. Яъни ёр отган ўқ кўнгилга санчилган ва синиб қолган. Ошиқ ўша синган ўққа ўзининг иссиқ қонини сурмоқчи ва жон ипи билан уни томир каби кўнглига чирмаб ташламоқчи.

*Эй Навоий, учти булбуллар хазонда боғдин,
Мен қанотсиз қуш масаллик айлаб афғон қолмишам.*

(435-ғазал)

Насрий баён:

¹ Алишер Навоий. Хазойин ул-маоний. Ғаройиб ус-сиғар // Масъул муҳаррир: П.Шамсиев. Т.: Фан, 1959. – Б. 21.

² Алишер Навоий тилининг изоҳли луғати. 2-жилд // Таҳрир ҳайъати: А.Н. Канонов ва бошқ. Т.: Фан, 1983. – Б. 241.

³ Ан-найм. Арабча-ўзбекча луғат. // Тузувчилар: О. Носиров ва бошқ. Т.: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2003. – Б. 771.

⁴ Ғаройиб ус-сиғар. Кўрсатилган манба. – Б.30.

“Эй Навоий, булбуллар куз фаслида боғдан учиб кетди, мен қанотсиз куш **каби** фиғон қилиб қолиб кетганман”.

*Учуб руҳум қуши ҳар дам ҳаво айлар занахдонин,
Анингдек қуш масалликким нишиман қилмиш ўлгай чаҳ.*
(558-ғазал)

Насрий баён:

“Руҳим қуши учиб ҳар лаҳза тумшугини осмонга кўтаради, худди уя қилган жойи чоҳ бўлган куш **каби**”.

Мазкур байтдаги тасвирни кўз олдингизга келтиринг: бир куш чуқур чоҳни ўзига уя қилиб олди. У ўз уясида чикар экан, тумшукларини осмонга кўтариб учади. Чунки у йўналишни кўриши учун ҳам шундай қилиши лозим. Ҳазрат Навоий ўз руҳи – қалбини худди чоҳни макон тутган қушга қиёслар экан, тинимсиз юксакка интилаётганига ишора қилган. Лекин чуқур чоҳдан юксакка қараб учиш қанчалик машаққат? Қолаверса, руҳнинг макони инсон жасади, жисми эканлигини ҳисобга олсак, руҳ қуши макон (нишиман – уя) қилган чоҳ тана, вужуд эканлиги ойдинлашади. Одам боласи эса вужуди ором олишини истаб оғир гуноҳларга йўл қўяди. Бундан қалб қораяди, руҳ озор чекади. Демак, Навоий ҳазратларининг руҳни қушга, жисми чоҳга ўхшатишида чуқур фалсафий мазмун мавжуд.

*Қиблатул-куттобким, дерлар ани Султон Алий,
Ким қазо килки масаллик хомаси ёзмас ғалат,
Қайси қитъамники ёзди, борди андин шеърлик,
Эл солурлар жузвдонгаким, эрур бир қитъа хат.*
(47-қитъа)

Насрий баён:

“Қиблат ул-куттоб, яъни котиблар қибласининг – уни Султон Али дейишади – қалами тақдир қалами **каби** хато ёзмайди, қайсидир қитъамни кўчирди, ундан шеър услуби ўтди, одамлар уни бир бўлак хат эрур деб жузвдонга – чарм халтага солиб қўйишибди”.

Ушбу қитъада котиб Султон Али Машҳадий ҳақида. Ҳазрат Навоий муболаға йўли билан Султон Алининг қалами – хомасини тақдир қалами – қазо килкига ўхшатган. Шоирнинг айтишича, тақдир қалам хато қилмагани **каби** Султон Алининг қалами ҳам хато қилмас экан. Бир куни у ҳазрат Навоийнинг қайсидир қитъасини кўчириб ёзибди, фақат ўзи қитъага бир шеърий нимадир қўшибди, яъни “борди андин шеърлик” жумласидаги учинчи шахсдан мурод – Султон Алидир, “шеърлик” – “шеърий услуб” демақдир. Хулоса қилиш мумкинки, Султон Али ҳазрат Навоийнинг қитъасини ўзгартириб кўчирган, одамлар эса уни бир бўлак хат деб ўйлашибди, шеър эмас, шунинг учун хатлар солинадиган чарм халтага – жузвдонга солиб қўйишибди. Қитъанинг дастлабки икки мисрасида Султон Алининг қалами тақдир қаламига ўхшатиладигани, чунки у сира ҳам адашмас экан. Бунга исбот Навоийнинг шеърини ўзгартириб кўчирганда одамларни уни шеър эмас, хат деб қабул қилишганидир. Чунки котибнинг иши хат кўчириш, шеър ёзиш эмас. Демак, котибнинг қалами ўз вазифасини, яъни хат ёзишни жуда яхши билгани учун адашмасдан Султон Али ўзгартирган қитъани оддий хатга айлантириб қўйган. Қитъадаги юморни ҳис қилиш мумкин. Навоийнинг Султон Али қаламига берган таърифи кишида енгил кулги уйғотади.

Биз ушбу мисолларни кўриб чиқиш орқали “масаллик” юкламаси маъносини таҳлил қилишни мақсад қилгандик. Кўриб ўтганимиздек, “масаллик” юкламаси биз кўриб ўтган намуналарнинг барчасида от сўз туркумидаги сўздан кейин келяпти: “майи ваҳдат масаллик”, “қанотсиз куш масаллик”, “қуш масаллик”, “қазо килки масаллик”. Энг муҳим жиҳати, “масаллик” юкламаси уч ўринда от сўз туркумидаги сўзларни гапнинг кесимига боғлаб берган: “**Майи ваҳдат масаллик** ғамзудо йўқтур”, “Қанотсиз **кушмасаллик** афғон айлаб қолмишам”, “...Хомаси **қазо килки масаллик** ғалат ёзмас”.

Бир ўринда эса отни равишдошга боғлаган: “Руҳим чаҳ(ни) нишиман (қилган) **куш** масаллик **учуб** занахдони – тумшугини ҳаво айлар – осмонга қаратар”.

(Эслатиб ўтамиз, ушбу ўринда маъно аниқ очилиши учун “масаллик”ни байтлардаги инверсиядан воз кечган ҳолатда келтирдик. **Инверсия** – шеърда гап бўлақларининг ўрин ўзгариши – Э.Н.)

Хулоса қилиб айтганда, “масаллик” сўзи араб тилидан олинган бўлиб, Алишер Навоий асарларида “каби”, “сингари” деган маъноларда қўлланган. Унинг қўлланиш ўрни ҳамда вазифаси бугунги ўзбек адабий тилдаги ўхшатиш юкмасининг вазифасидан деярли фарқланмайди.

Адабиётлар:

1. Алишер Навоий. *Хазойин ул-маоний. Фаройиб ус-сиғар* // Масъул муҳаррир: П.Шамсиев. Т.: Фан, 1959.
2. Алишер Навоий тилининг изоҳли лугати. 2-жилд. // *Таҳрир ҳайъати: А.Н. Канонов ва бошқ. Т.: Фан, 1983.*
3. Ан-найм. *Арабча-ўзбекча лугат* // Тузувчилар: О. Носиров ва бошқа. Т.: Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2003.

ҚЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИДА АЛИШЕР НАВОИЙ АНЪАНАЛАРИ (Нодира ижоди мисолида)

*Муҳитдинова Назмия,
Самарқанд Давлат университети ўқитувчиси*

Адабий ворисийлик ижодий илҳомланиш, буюк истеъдоддан баҳрамандлик ва эргашиш тушунчалари ўзига хос юксак савиядаги маданий, адабий ҳодиса бўлиб, Шарқ мумтоз адабиётининг энг муҳим хусусиятларидан биридир. Бу маданий-адабий жараёнда шаклланган санъат тармоқларидан қай бирига назар ташланмасин, асосий мақсад “ўзидан олдингидан” ўрганиб, унинг ғояси ва бадиий маҳоратини ривожлантирган ҳолда “янгилаш” эканлиги ойдинлашади.

Ўзбек шеърияти юксак бадиий диди, малоҳати, салоҳияти, истеъдоди ва маданияти даражасининг ёрқин намояндаси бўлган шоира Нодирабегим мумтоз шеъриятимизнинг деярли ҳамма жанрларида ижод этди. Нодирабегим ижодига ўтмиш мутафаккир шоирларининг таъсири масаласига ўзбек адабиётшунослиги ўтган асрнинг ўрталарида ўз муносабатини билдирган. Нодира ижодини анча мукамал ўрганган адабиётшунос олима М.Қодирова ўз тадқиқотларида бу мавзуни анча муфассал ёритади. “Нодира ўзининг дастлабки тажрибаларидан бошлаб, Лутфий ва Навоий, Фузулий ва Бедил каби Шарқ адабиёти классикларини ўзига устоз деб билди. Улар асарларидаги кучли социал ғоядан илҳомланди, ғазалларига эса назиралар ёзди, мухаммаслар боғлади. Нодиранинг Навоий ижодига катта эътиқоди унинг мухаммасларида яққол кўзга ташланади”¹.

Шу йилларда яратилган В.Зоҳидовнинг “Ўзбек адабиёти тарихидан” китобида ҳам Навоий ижодининг Нодирабегим шеъриятига таъсири ҳақида шундай сатрлар бор: “Нодира катта журъат қилиб, ўз даврининг сиёсий масалаларидан яна бири ҳақида илғор фикр айтишга етиб келди. Бу, унинг масалан, қуйидаги сатрларида яхши кўринади:

*Фуқаро ҳолига гар боқмаса ҳар шоҳ, анга,
Ҳашмату салтанату рафъату шон барча абас.
Шоҳ улдурки, раиятга тараҳҳум қилса,
Йўқ эса қоидаи амну амон барча абас.
Бу сатлар, албатта Алишер Навоийни эслатади”².*

Аммо Нодирабегим ва адабий таъсир масалалари мавзуси ўзининг долзарблигини хануз йўқотгани йўқ.

Нодирабегим девонини варақлар эканмиз, шоиранинг бевосита буюк шоирнинг айрим ғазалларидан илҳомланиб, шу ғазал вазни, радифу қофиялари, бадиий тимсоллари мавзу ва мазмуни

¹ Қодирова М. Навоий ва Нодира. Адабий мерос., 1-китоб. Т.: Фан, 1970. – Б. 176.

² Зоҳидов В. Ўзбек адабиёти тарихидан. Тошкент, ЎзДБАН. 1961. – Б. 181.